

Alföldi hatások Bartók műveiben

„Az volna a legörvendetesebb, ha minden ország, minden országrész, minden megye, sőt minden falu valami tősgyökerest, eltérőt tudna produkálni” — írja Dr. Vinko Žganec horvát népzenekutatóhoz intézett levelében Bartók Béla. Ugyanennek az igazságnak művészi vetületét fogalmazza meg Denis Dillének adott egyik nyilatkozatában: „Az a változatosság, ami népzeneinkre jellemző, egyben saját természet megnyilatkozása.” Ismerve Bartók gyűjtőélményeit, népeket és tájakat rendszerbe foglaló kutatótevékenységét, nem nehéz fölismernünk szerzeményeiben egy-egy vidék zenéjének ihlető hatását, szó szerinti vagy szabad átültetését. Ha végigtekintünk művei során, legszembetűnőbbek a székely, szlovák és román címek, témák, hatások. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a tiszai, dunai magyar tájak hangja hiányoznék Bartók zenéjéből.

Az erdélyi és felvidéki források ihlető erejéhez képest valóban szerényebb és halkabb az Alföld és Dunántúl hangja, de jelen van az egész életműben, jelen van mindhárom fokon. Maga Bartók állapítja meg, hogy a népzene és műzene kapcsolata ennyiféle módon nyilvánul meg. Az első fokon a szerző eredeti népdaltémát szólatlat meg kisebb-nagyobb műzenei foglalatban. Ez egyéni-szerzői foglalat sokféle jellegű, formájú lehet: hol egyszerű kíséret hangzik énekszó alatt; hol versszakról versszakra változó feldolgozás bontakozik ki; hol pedig elő-, utó- vagy közjáték gazdagítja a népi dallam több szolamú megfogalmazását. Többtémás tétel, vagy többtéma ciklus is épülhet néptől hallott témákra.

Az 1906-ban Kodállal közösen kiadott *Magyar Népdalok énekhangra zongorakísérettel* című sorozatban és az 1908—09-ben *Gyermekeknek* írt zongoraiskolában tucatszámra szólalnak meg Békés, Csanád és Csongrád megyében gyűjtött dallamok Bartók ihletett több szolamú foglalatával. Ezek alapjában rövid, egytéma darabok, külön-külön, illetve szabadon társítva is előadhatók. Némelyik darabnál Bartók „ad libitum” azaz tetszés szerinti többtéma fűzést javasol, például a *Gyermekeknek* 18—19. darabja — „Nagyvárad ki-kötőben megállt a gőzhajó” és „Ha bemegyek, ha bemegyek, ha bemegyek a dobozi csárdába” — közvetlen egymásutánban („attacca”) is eljátszható. Mindkét darabban új stílusú, Szó-,mixolid hangsorú népdal hangzik föl; ez a dallamfajta közvetlen rokonával, a dúrban mozgó új stílusúval (például: „Szánt a babám, csireg-csörög, sej-haj, a járom”) Bartók egyik leggyakoribb alföldi gyűjtőélménye volt, alföldi témájú műveinek egyik jellemző csoportja lett. Bár némelyik dalhoz távolabbi tájon is talált változatot: Keleten a maroszséki kerek erdő mellett, Nyugaton pedig a tolnatamási nagyvendéglő és a kányai bíró magas háza közelében, azonban tömegesen a magyar nyelvterület közepén, a nagyalföldi fiatalság ajkáról hallotta Bartók ezt a dallamfajta.

Egy másik dallamfajta szintén először az Alföldön, 1906-ban találkozott Bartók. Ezek kötetlenebb ritmusú („parlando” vagy „rubato”), régi stílusú, Lá-,ötfokú dallamok voltak, szövegük ballada, bújdosóének vagy pásztordal. Ezek is mélyen megragadták az ifjú szerzőt: az „Elindultam szép hazámból” a Kodállal közös 1906-os zongorakíséretes népdalok kezdődarabja lett, egy „Fehér László”-változat ugyanennek a sorozatnak 3.a-tétele, a *Gyermekeknek* 16. darabja pedig szintén nyolcszótagú sorokból épülő ereszkedő, parlando dallam („Nem loptam én életembe”). A *Tizenöt Magyar Parasztal* kezdődarabja ezekkel rokon régi parlando dallam: „Megkötöm lovamot”; csupán annyiban különbözik tőlük, hogy nem nyolc-, hanem hatszótagú sorokból épül. Míg az első stíluscsoportba tartozó dallamokat s a reájuk írt műveket derű és fiatalság hatja át, addig ezek a dallamok, ezek a művek a bújdosás, a magány, a bánathang remekei.

E két jellemző dallamfajtán kívül különböző más alföldi dalokra írt darabok, tételek is szerepelnek Bartók műveinek sorában: moll-jellegű új stílusúak (például „Jánoshidi vásártéren, Ica te”), dúr-jellegű, vegyes eredetű dalok (például: „Virág Erzi az ágyát”) és egy sajátos ütemű, „bolgár-ritmusú” vésztői ballada-dallam, az „Angoli Borbála”. Ezt a balladát nem egyszerű „kísérettel”, nem is versszakonként változó „átkomponált feldolgozással” látta el Bartók, hanem variációkat írt, melyeknek végén visszatér az eredeti, változatlan dallam (hasonló felépítésű variációs-műveket alkotott húsz évvel később Kodály a „Röpülj, páva, röpjülj” dallamára). Bartók még a gyűjtés évében, 1918-ban komponálta variációs-balladáját és azt a *Tizenöt Magyar Parasztdal*-ciklus közepére helyezte. 1933-ban a zongorasorozat második felét szimfonikus zenekarra írta át úgy, hogy ez a verzió — *Magyar Parasztdalok* címmel — rögtön e balladavariációs tétellel indul, mely így mintegy főhelyre kerül, és a többi tételhez képest hangsúlyozottan a legtovább fejlesztett, leginkább kibontott tétellel válik.

A népzenei hatás második fokán a zeneszerző népdalszerű, de saját témákat talál ki. Más szóval: nemcsak a foglalat, a „műzenei többlet” származik a szerzőtől, hanem az alpdallam is. Ennek az alkotásmódnak legszebb és legismertebb példája az *Este a székelyeknél* című mű. Hasonló módon született, de alföldi hatásra vall a *Kezdők zongoramuzsikája*-sorozatnak 16. darabja, a *Paraszttánc*. Ennek a témája költői-szerzői szintézis: Szó-,mixolíd dallam, ereszkedő szerkezetben (teljesen a régi stílusú dallamok mintájára) és olyan ritmusban, amely egyaránt jellemző a régi és az új stílusra. Kísérőhangzatai és kísérőritmikája kifejezetten az „Általmennék én a Tiszán ladikon”, a „Ha bamegyek, ha bamegyek...” és a „Szánt a babám, csiregcsörög...” népdalfeldolgozások hangulatát idézi föl.

Az önálló variációképzés és a népdalszerű önálló tematika szinte észrevétlenül vezet a népzenei hatás harmadik fokához. Amikor a szerző egész stílusát, szellemét úgy hatja át a népzene, hogy közvetlen népdaltéma-átvétel és népdal-imitáció nélkül is ugyanaz a levegő árad a szerző műveiből, mint népe zenéjéből. „Azt lehet mondani ilyenkor” — írja maga Bartók, hogy — „a zeneszerző megtanulta a parasz- tok zenei nyelvét és rendelkezik vele oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével”.

Egy-egy művön, vagy tételben belül több fokozat, illetve ezek átmenetei együttesen is előfordulhatnak. Legszebb és legérdekesebb példa erre — egyben pedig az alföldi népzenei hatásra — a *Fából faragott királyfinak* az a részlete, amikor a mesejáték ifjú királyfi-hőse (az igazi királyfi!) elindul szerencsét próbálni és magának párt keresni. Kísérőzenéje nem népdal, sem annak formahű imitációja. Mégis úgy halljuk, úgy érezzük, mintha egy társát kereső, életét alapozni kezdő fiatal indulna valahonnan a Tisza, Duna, Maros, Körös mentéről. Mert ez a kísérőzene az alföldi fiatalok nagy ívekben hullámzó, Szó-,mixolídban mozgó, lüktető-lépkedő ritmusú dallamainak fordulataiból, atmoszférájából formálódik; azt fejleszti, fokozza, stilizálja tovább egyéni, költői módon. Variációk, de nem egyetlen témára, — sőt: rögtön-variáció és -kidolgozás el nem hangoztatott témákra.

Van végül egy föltöbbébb áttételes kompozíció, amelynek alföldi keletkezéséről a szerző fia, ifj. Bartók Béla számol be a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum 24. sz. kiadványában. A *Szabadban*-sorozat 4. darabja, *Az éjszaka zenéje* ugyanis Békéssámszon-Szóllőspusztán született. A természet mélabús, magányos alaphangjait az alföldi éjszaka énekelte; a hozzá társuló, vele együtthangzó panasz dallamokat pedig a balladák, bujdosóénekek, pásztordalok sugallhatták.

Az alföldi nép hangja tehát mindhárom fokon jelen van a bartóki életműben, kezdve az egyszerű népdalfeldolgozásoktól az áttételes, egyéni-költői vallomásokig. Az emberélet és érzelmvilág legkülönbözőbb húrjait szólaltatják meg a gyermeki életörömtől a bujdosó bánatig; egyaránt szolgálják és gazdagítják a zongorán tanulni kezdőt és a nagyzenekart, a hangversenytermek és operaházak közönségét. Bartók Béla tette a magyar Alföld hangját a nemzet és az emberiség közkincsévé; ő vitte e hangokat az Értől az Óceánig.